# ARCHIVU
## pentru filologia si istoria.

Nr. XIV. 20. Aprile 1868.

### XXV.

### LIMB'A ROMANA.

In numerii de panà acumu ai Archivului, de sî multe s'au scrisu, ce se tienu de limb'a romanesca, cele mai multe inse atingu mai numai ortografi'a cu litere latine, cu carea ne amu ocupatu mai multu si mai in adensu, dein causa, cà ea si panà astadi e totu la ordinea dîlei, mai multu decâtu ori care alta cestiune in referentia cu limb'a romanesca.

Cu tote astea, de sî multe s'au scrisu in acestu obiectu, dar' pote, cà inca mai multe amu avé de a scrie, si de a dîce, de acumu in a-ante, numai deca dîlele acestei folie nu aru fí asia de numerate, precumu in adeveru si suntu.

Ar' fí dorerosu a espune causele acestei inclinari a' folîtiei nostre spre apusu, si multi, pote cà, s'aru si superá pre noi, si numai deca amu atinge câtu de pucinu acele cause, multe, ce inclina dîlele ei.

Noi inse suntemu resoluti a suferí, asupr'a capului ei, periclulu, ce nu numai-i amenentia dîlele, ci in adeveru i-le a si numeratu precisu, — si a nu atinge, nece câtu negru sub ungue, dein ce se pota cene-va precepe, de undei vene perirea. Dupa terminarea cursului ei, pote cà ne vomu dechiará, franchement, si chiaru cá lumin'a sorelui, candu adeca nemenea nu ne va poté imputá, cà o facemu d'interesu.

De acea, detori'a nostra, nu numai catrà abonatii nostri, ci chiaru si catrà natiune, in alu careia interesu incepumu a o edá, este, a luá de buna ora tote mesure-le, pentru cá in acestu scurtu tempu, ce ne mai remane, se terminàmu celu pucinu obiectele mai principali, ce ne propusemu in cugetulu internu, candu ne amu resolutu a incepe acesta publicatiune.

Deci, astadi ceva despre limb'a romana, — si apoi erasi ne vomu intorce la cele ortografice, cá se le terminàmu, celu pucinu pre acestea, panà mai este inca dî.

Am spusu, intru una siedentia a' Academiei, dein ver'a trecuta, intru unu respunsu indereptatu catrà mai multi ante-vorbitori, si m'am dechiaratu formalmente, si, precumu credu si acumu, atâtu de chiaru, câtu nemene nusi va fí potutu formá illusiuni, cumu intielegu io limb'a romanesca, si in ce modu asi crede, cà avemu detoria de a purcede in cultivarea si perfectiunarea ei.

S'au vorbitu multe, cà limb'a nostra e romana, cà e un'a dein limbele neo-latine, si sora dulce cu italian'a, francesca etc., si cà in cultivarea ei avemu de a purcede dupa natur'a si geniulu ei.

Amu dîs'o si noi de multe ori, si chiaru in Archivulu nostru de vreo câte-va ori. Suntemu de acordu in cuvente, — dar' nu suntemu de acordu intru inticlesulu cuventeloru, care e capulu lucrului.

Toti dîcemu, cà e romana. Dá; — dar' totu o mai incarcàmu, cu câte spelature de cuvente si frasi dein alte limbe ne-romane; — ce e mai multu, sustienemu câte una data, cà acele spelature suntu civitate donate, necesarie pentru totu de un'a, si prein urmare romanesci.

Io nu intielegu asia romanetatea limbei romane. Un'a la mana.

Toti dîcemu mai in colo, cà limb'a romanesca e neo-latina, si sora cu cutare si cutare. Dá; dar' una parte mare, forte mare, dein asta causa, dupa cumu cunosce care-va un'a seau alt'a dein aceste sorori, nu aru mai fí!, numai de catu nu mai scrie romanesce, ci italianesce, franciusesce etc., numai cuventele mai suntu unele romanesce, inse si acestea mare parte suntu crude italianesci, franciusesci etc.; — totu asia, cumu faceau romanii nostri, candu invetiau numai slovenesce, grecesce, turcesce si unguresce; numai câtu acestia scrieau asia dein alte motive, de cari acumu ne e camu rusîne, adeca, crediendu, cà limb'a romanesca e prosta, er' domni'a-loru vrea se o civiliseze. — Inse érasi, ce-ne scie, deca nu mai suntu si astadi,

cari o facu dein asemeni motive, numai cu diferentia, cà nu le-se para rusînosa. Celu ce nu crede vorbeloru nostre, caute giuru-in-pregiuru prein diuaria, si ne dè de mentiuna.

Atare afinitate si cumnatîa, nu e dupa cugetulu mieu, si nu me potiu infratî cu ea, — nece io, nece altii multi.

Si in urma, toti strigàmu: cà cultivarea limbei romanesci are se purceda dupa *natur'a* si geniulu ei, va se dîce: dupa proprietati-le particularie, cari le are, cá ori si care alt'a limb'a speciale. Dá; — toti dîcemu asia, dar' pucinu ne ingrigimu, sci cunoscemu mai antaniu acesta natura a ei, acestu geniu, si proprietati particularie.

S'au scrisu *gramatece*, de unu tempu in coce, multe, forte multe, si se scriu in tote dîlele, cá si dictiunaria-le. Mane, poi-mane, la delegatiunea academica va sosí una alta suma mare totu de gramatece, cari voru concurre la premiulu de 300 #.

Sî, cumu s'au scrisu panà acumu cele mai multe gramatece? pentru cà de cele, ce se voru scrie de acumu in a-ante, nece cà potemu vorbí inca. S'a studiatu natur'a limbei romanesci? s'a consultatu geniulu ei? S'au cercetatu proprietatile ei?

Ne indoimu forte, si credemu, cà s'a luatu si acì de modelu, pote si de base, vre una gramatici-cutia italiana, francese, sciu si io; pote chiaru si un'a grecesca, unguresca, nemtiesca. S'a tradusu in romanesce, ce s'a potutu traduce. Si eca gramatec'a.

Asia este, — avemu gramatece multe, dein cari se potu invetiá de rostu forte multe, dar' romanesce forte pucinu.

Se speràmu, cà aceste inconvenientie voru se incete acusi, — dupa ce Academi'a romana va fí in placut'a pusetiune, cumu se dîce, de a incoruná pre un'a deintre concurrenti, si o va dá publicului, cá unu — non plus ultra, precumu se astepta.

Nu o dîcu in batalia de jocu, — departe se fia, — ci in tota seriositatea cuventului; chiaru si candu ar' cadé sortea pre a' nostra, deca amu concurre, ceea ce pote fí si nu fí; ci panà acumu e mai probatile, cà nu va fí, — pentru cà panà acumu nece nu amu inceputu a o scrie, de si invitamentulu e mare, dar' si periclulu e — inca si mai mare. Premiu: 300 #, si glori'a triumfului!

Inse numai unulu pote fí premiatu. Dar' celi alalti concurrenti remasi desierti?

Pare cà-i vediu, cumu voru fí de opariti, candu-si voru aduce a mente de atâte ostenele puse, de atâte nopti nedormite, de atâte somnure pierdute, chartia stricata, negrela predata. Oleum et opera perdita. Si in urma dupa atâtea, nece macara una *mentiune onorabile*, nece macaru unu *accessit*! Crudele despusetiune.

In adeveru, lucrulu e de desperatu, chiaru si pentru celi mai curagiosi (anemosi); si inca pentru acestia mai multu de câtu pentru altii.

Io inse se nu fiu de *vina*. Am spus'o atunci, la tempulu seu si la loculu seu. Ci nu m'au ascultatu. Mi-am spalatu manu-le, mai curatu de-câtu Pilatu. Dixi et salvavi animam meam.

Dar' apoi cu Manuscrisa-le *nepremiate*, necorunate, ce-o se fia? Intrebare grea, dupa pareremi, la care nu sum in stare de a respunde.

Io asi *rogá* pre toti dnii concurrenti, cá ne luandu a mente judecat'a Academiei, sesi publice fia-care operate-le sale, toti tote.

Asia publiculu romanu, si literatii neacademici, inca aru vení in stare de asi dá veridictulu loru, — si a controlá opiniunea sectiunei filologice a' Academiei, de la care depende premiarea seau repuls'a concurrentiloru.

Atare publicatiune, pote cà ar' fí cu ore-care dauna materiale a' autoriloru seau editoriloru, — dar' cu a' publicului forà indoiele nu.

Celu pucinu cestu dein urma ar' invetiá si dein operatulu celu mai reu, cá dein tota cartea rea, — a cunosce smentele-le si ratecirile altor'a, cá se nu cademu si noi in ele.

Mare si destulu castigu, chiaru candu ar' fí numai atât'a. Noi inse credemu, cà ar' fí si mai mare, pentru cà speràmu, cà intre cele nepremiate se voru aflá unele forte respectabili, dein cari publicanduse se invetiàmu multu, chiaru si candu nu amu invetiá atât'a, câtu dein cea premiata, si ce nu amu poté invetiá dein cesta dein urma. Pentru cà nemica nu e forà *cusuru*, afora de D. dieu.

Ci se lasàmu gramatec'a intru atât'a, — si se trecemu la *Sintactica*, — pentru cà concursulu nu se estende mai departe de partea elementaria seau etimologica. Er' sintactic'a e una doctrina chiaru asia de importante cá si cea elementaria.

Sintactic'a inca are de a se ocupá cu *natur'a* si cu proprietatile limbei romanesci, cá si cea elementaria, pote inca mai multu.

Ea e de una importantia cu atâtu mai mare

cu câtu nu numai toti strainii, dar' mare parte si scrietori romani, facu in acestu puntu adese ori cele mai grose crâmpitie.

Urmàmu si aici, cá si in gramateca, sintactic'a limbei, carea o cunoscemu mai bene, seau carea o amu invetiatu mai regulatu.

Er' romanesce? Camu cumu a datu D. dieu, totu omulu dupa tier'a lui.

Toti criticàmu, unii pre altii: cà cutare si cutare nu scrie romanesce, — ci turcesce, nemtiesce, unguresce, seau chiaru latinesce.

E adeveru; asia scriemu, pentru cà asia amu invetiatu de mici. — Dar' romanesce nu amu invetiatu? — Dá; amu invetiatu, care dela mama-sa, care de la sierbitoria seau cigana.

Dar' in scola nu se invétia sintactic'a? — Ce sintactica? Scris'a cene-va panà acumu sintactic'a limbei romanesci?

Dicu, cà nu. Si celi, ce se paru, câ o au scrisu, inca nu au scrisu.

Sintactic'a romanesca este inca de a se scrie.

Si cá se se pota scrie, e neaparatu de lipsa a studiá profundu, si panà in cele mai minutiose minutie natur'a si proprietatile sintacticei limbei romanesci.

Hic Rhodus, hic salta!

In gramatec'a, elementaria, e altu ceva, si mai liusioru. Proprietatile batu la ochi, ele se potu numerá, si nu lipsesce decâtu ale combiná, clasificá, ordiná si regulá.

In sintactica, dein contra, una milia si alt'a de amenunte ocurru, cari fugu dein a-antea ochiului, si varieza pre totu minutulu; — in contr'a caror'a inse de vei smentí, nu mai scii romanesce.

Amu risu de multe ori, mi-recunoscu nepotenti'a, candu am vediutu pre unulu, seau pre altulu, critisandu sintactic'a cutarui si cutaruia, si totu de una data facundu si la solecismi cá si celu critisatu, de nu mai multi, numai câtu pote de alta natura, — seau stigmatisandu de smentela sintactica cutare vorbire, ce in adeveru erá corecta, se intielege: dupa opiniunea mea.

Inse dupa opiniune, ce asi fí fostu in stare se o probezu; almentea asi fí fostu nedereptu.

Deci, mai antaniu se ne studiàmu doctrin'a elementaria, si numai decâtu si cea sintactica, a limbei. Un'a si alt'a, amendoue impreuna; nu un'a forà de alt'a.

Er' panà atunci se nu mai vorbimu de natur'a si geniulu limbei romanesci, cà ce amu fí ridiculosi.

Pentru cà, in principiu nemenea nu nega acesta formulare.

Lipsesce numai, se punemu degetulu si se precisàmu: care este acea natur'a si acelu geniu, a le limbei?

Altu felu, vorbimu vorbe fromose, si mai multu nu.

In urma, cá se nu tendu vorb'a prea departe, voliu se repetiescu ací, in câtu voliu poté, ce am dîsu si in siedenti'a academica amentita despre limb'a romana cumu o intielegu io; apoi altii, de mene, o intielega, cumu le place.

Am dîsu camu asia: —

„Limb'a romanesca de astadi, dupa cumu a scapatu dein barbari'a secliloru trecuti, si dein nescienti'a literatiloru romani, este numai una — ruina; la care, cá se o repareze, s'au aflatu acumu, de vreo câti-va seculi, una multîme de maiestri, cari necunoscuti cu regulele artei s'au apucatu de capulu loru a o repará, fia-care dupa mesur'a talenteloru si cunoscentieloru sale, pucine, adese ori care de care mai reu.

Deunde mai totu de un'a s'a templatu, câtu, in locu de a o derege, mai tare o au ruinatu; si ast'a, nu numai maicstrii-strica, care pucinu efectu ar' fí avutu, ci si clasile societatei si spiritulu tempului, care nu totu de un'a e curatu, mai multu de câtu tote.

Alesu spiritulu reu, de a imitá si modernisá, a facutu cele mai spaimentatorie stricatiuni. Amu modernisatu, dein seclu in seclu, une-ori imitandu pre slavoni, apoi pre greci, acumu pre francesi. Altii o au modernisatu, polecindu, ungurindu, nemtiendu, — dupa cumu una parte a romanimei erá in servilitatea unei seau altei natiuni dein acestea cu limba cu totu.

Asia limb'a romanesca pierdiendu dein romanetate-si necurmatu dein seclu in seclu, si inavutienduse de strainismi dein alte limbe panà dupa urechie, — in urma devenì, ceea ce este astadi, una ruina, cumu amu dîsu, inse carpocita de mesteri-strica cá vai de ea.

Si ce e mai de mirare, — multi suntu, cari nece nu voru se audia de limb'a romanesca, cá de una proprietate istorica a' natiunei, ce se cuvene a o pastrá in tota naturaletatea si puritatea ei, ci numai cá de unu instrumenta alu tempului,

de care nemenuia nui pasa, deca se strica seau se denatureza, numai sesi implenesca functiunea dîlei.

Inse deca o estimàmu ceva mai multu, si deca semtîmu necesitatea de a o redicá dein ruine-le ei, — forà indoile mai antaniu e de necesitate, cá se ne intielegemu asupr'a principiului, sistemei, modelului, seau normei, dupa cari se urmàmu.

Parerea mea a fostu totu de un'a, — pote numai ideologica si nepractica, — cà pentru una reparatura cuvenientiosa avemu se facemu, ce se face cu tote ruinele, candu se repareza dupa cuvenientia.

Deca dein ruina vrei se faci numai una incapere buna, comoda, forà de alte pretensiuni mai in colo, — reparatiunea se face astupandu crepaturele, implendu sparturele, si arangianduo cumuti vene mai la socotela.

Deca ruin'a inse e unu monumentu istoricu, monumentu de arte, — reparatur'a nu se mai face in acelu modu, ce amu aratatu, ci cu totulu almentrea.

De esemplu, am dîsu, cá se me sierbescu si io cu una asemenatiune, cá alti oratori, — se luàmu Partenonulu dein Aten'a, si selu reparàmu. — Cumu? Dupa modelu gothicu, ca catedral'a dein Vien'a? seau arabicu, cá Alhambr'a dein Sevil'a? seau etc. etc.?

Nu, forà indoiela.

Ci dein contra, in a-ante de a te apucá de reparatiunei, ai se studiezi stilulu, sei reconstruesci planulu, dupa care s'a fostu edificatu de architectii lui Pericle, si incependu se departezi mai antaniu totu, ce e discordante cu acelu stilu si planu. — Altu modu nu merge.

Limbele, alesu antice, seau de origine antica, inca suntu adeverate monumente istorice si de arte.

Deintru inse unele au remasu numai ruine, inse ruine, pre cumu de una parte venerabili, pre atâtu de alt'a forte dorerose.

Deca limb'a romanesca inca e unu atare monumentu, seau nu, pote se judece ce-ne, cumui place.

Io dein partemi o credu a fí unu monumentu mare, — si pentru noi de mai mare insemnatate, decâtu chiaru Parthenonulu pentru greci.

---

(XXIII.)

## LIMBA LATINA.

### II.

### Ramii familiei indo-europene.

Multu tempu volîra unii a vedé in limb'a sanscrita mam'a totoru idiomeloru indo-europene; ceea ce inca e unu prejudeciu respanditu in Franci'a, chiaru si intre persone bene instruite. Inse si cea mai superficiale esaminare a acestei limbe sacre dein Indi'a e de ajunsu, pentru a aratá unui limbistu câtu de pucinu esercitatu, cumu cà acesta limba, carea in destule casure e mai pucinu bene conserbata*) cá cea greca si latina, nu pote se fia mam'a acestor'a, si ast'a pentru cà astadi e admisu cá unu principiu fundamentale a filologiei comparative, cumu cà tota idiom'a e unu organismu intru una stare patologica perpetua, si cà cu câtu se apropia de originea sa, cu atâtu cauta se fia sî mai curatu de amestecature si de alteratiuni. W. Jones, fundatoriulu societatei asiatice dein Calcut'a, mortu la a. 1794, erá cu multu mai bene inspiratu, scriendu frasea urmatoria: „Nece unu filologu nu pote se esamineze limb'a sanscrita, greca, si latina, forà de a cugetá, cà ele au decursu dein aceeasi funtana comune, carea acumu pote nu mai esiste."

Progresulu scientiei a justificatu aceste doue ipotesi ale illustrelui indianistu. H. Chavée mai antaniu a constatu in scrisu necesitatea de a ne reintorce la tipulu primordiale alu fia-carei famelie de vorbe. Eca, ce scrie in adeveru, in opulu intitulatu: Lexicologia indo-europena (Paris, Franck, 1849), la pag. X. dein intruductiune:

„Deca dictiunariulu espune insemnarea cuventeloru, Lexicologi'a apoi esplica pentru ce si cumu-lu acestei insemnari. Pentru scienti'a lexicologica, studiulu comparativu si profundu alu vocabularia-loru nu e decâtu unu modu de a poté ajunge prein analise la cunoscerea si clasificarea vorbeloru simple si primitive in fia-care sistema de limbe. . . ." Mai in colo (introd. pag. XI.) acel'asi invetiatu, vorbindu de limbele indo-europene, adauge: „Aceste limbe pentru limbistu nu suntu de câtu varietatile unei si aceleiasi

*) Intielegemu numai de conserbatiunea radicaleloru; fiendu cà in câtu pentru puritatea si intregimea terminatiuniloru, sanscritic'a totu de un'a e mai pre susu de consangene-le ei.

limbe primordiali, ce s'a vorbitu ore-candu in centrulu Asiei de antanie-le familie ale vitiei nostre."

Acesta necesitate de a admite esistenti'a unei limbe indo-europene primordiali, si de a o reconstruí prein metodulu comparativu, astadi e recunoscuta de toti limbistii, cari suntu in fruntea scientiei. Toti admitu, cà pre la inceputulu vitiei nostre indo-europene esistea una limba, ale careia radecine s'au conserbatu panà astadi in diferite stari in limb'a sanscrita, greca, latina, si in tote cele alalte limbe sorori seau filie, antice seau moderne, — care limba, cu derivatele ei, formeza una sistema limbistica cu totulu separata de sistemele: semitica, turanica, chinese etc.

Asta limba primitiva erá vorbita de unu poporu, care in cele mai vechia monumente, ce posiedemu, insusi se chiama vitie Ariaca; de acì si limb'a loru s'a numitu ariaca seau arianna; noi inse ne vomu sierbí cu numirea dein loculu de antaniu a laturea cu ceea de indo-europena, si eschidiendu cea de arianna*), carea in istoria e cunoscuta intru unu intielesu cu totulu diversu.

Ori câtu de susu se ne intorcemu in istoria, aflàmu pre Ariaci asiediati la tiermurii Oxu-lui (adi Amù seau Gihon) si ai Jaxartu-lui, in acelu fromosu tienutu, carele de pururea s'a numitu Aria seau Bactrian'a (Bâkhdi, Bakhtri etc.), si a caruia capitala, Balkh, panà astadi in totu resaritulu se chiama mam'a cetatiloru (ummulu bilâd). Acestu vastu teritoriu, situatu intre 33 si 44 gradure de latîmea nordica, avendu de catrà nordu inaltele jugure, ce astadi formeza miediuin'a Turcistaniei spre Asi'a centrale, curmediatu de acele doua riure mari ce le amentiramu, si asiediatu la gur'a desierte-loru nemesurate ale Scithiei, „usia de pururea deschisa spre esundarea unei populatiuni prea abundante", cu clim'a sa cea stemperata, cu vali-le sale cele fruptuose, si cu muntii sei celi aspri, erá de minune acomodatu pentru a sierbí de leganu acelei vitie nobili si vigurose, carea astadi copere lumea cu poterea sa si cu geniulu seu.

Dein tier'a loru de origine, Ariacii curundu se respandira in tote partile, in mesur'a ce crescamentulu poporatiunei oblegá pre una parte dein acestu poporu agricolu si pastoriu, sesi cerce mai departe tiere pentru semanature-le si turmele loru. Dar' in ce ordine se complenira acesta migratiuni? Un'a dein acele intrebatiuni oscure, ce inca scienti'a nu le a potutu resolve. In totu casulu, noi nu ne potemu incumetá sei dàmu solutiune intru unu opu de asta natura, chiaru si candu amu volî a ne incercá. Noi dar' aici, pentru mai multa ordine si chiaretate, numai vomu propune in tota umilenti'a sistem'a de clasificare, ce ne-se parù mai asemene adeverului, forà de a pretende câtu de pucinu, cà suntemu in adeveru, si numai pentru a poté se dàmu unele notiuni precise asupr'a migratiunile Ariaciloru primitivi.*)

E probabile, cà inca in Bactrian'a mai multe vitie de Ariaci se departara destulu de tare unii de alti prein crescamentulu poporatiunei, in câtu se formeze mai multe centre merunte politice, si prein urmare dialectice. Si cá se me esplicu: candu una poporatiune, ori si care, si alesu una poporatiune primitiva, care nece una data posiede una potere centrale destulu de tare, ajunge a se resfirá pre una tiera destulu de mare, legature-le, cari astringu diferitele fractiuni un'a catrà alt'a, inca incepu a se destende, deca nu se rumpu cu totulu, si in giurulu unui anumitu numeru de punturi, create dein motive adese ori prea diferite, incepu a se formá conglomerate de famelie si de vitie nu prea considerabili, inse cari in urma constituescu mici centre destinte unele de altele; dein care se precepe, cà ast'a e famos'a teoria a'lui Laplace despre formatiunea lumiloru straportata in istori'a originiloru omenesci.

Candu fia-care dein aceste centre merunte a devenitu atâtu de considerabile, câtu se pota atinge, prein urmare se pota vetemá pre vecinii sei, poporatiunea crescundu necurmatu, si luptele continue punendu in periclu chiaru esistenti'a vitieloru dife-

*) Ariani suntu sectatorii lui Ariu creticului, fundatoriulu arianismului dein secl. IV.

*) Noi recunoscemu duoe scientie ethnologice, un'a curatu anthropologica, cu carea nu avemu de a face aici; alt'a limbistica, in care singura ne recunoscemu competenti. Ele suntu doi rami dein aceasi scientia, inse inca prea teneri, pentru a se face fusiune intre eli. Candu dîcemu dar' de esemplu, cà Ario-Celtii au ocupatu unele tiere si le au impusu limb'a sa, prein dominatiune seau prein absortiune, nu vomu se dîcemu, cà pre acele locure nu se voru fi aflandu tipi craniologici cu totulu diversi, de celia, ce antropologistii-i numescu tipu celticu.

rite, vene unu momentu, in care celi ce ocupa marginile tierei comuni, seau cari au in a-antea loru mari tienute de a impoporá, se arunca in acestu spatiu vacuu si emigreza in masa spre cercarea unei patrie mai estense si de una data mai ospitali.

Deca noi ne amu esplicatu destulu de chiaru cugetulu, pentru a fí intielesi, secretulu istoriei mariloru emigratiuni ariace e acì. Aceste migratiuni suntu siesa la numeru: patru in Europ'a, si doue in Asi'a.

Ario-CELTI-i fura, probabilmente, celi de antaniu, cari se departara dela trunchiulu comune. Dupa ce incungiurara marea Caspia spre miedia-di, si se oprira câtu-va tempu (pote centene de ani) in Iberi'a caucasica si in Albani'a, unde au lasatu urme nesterse, de petrecerea loru, fura costrinsi a plecá de nou; necurmatu fiendu impensi de undele, ce se inaltiau neincetatu, ale fratiloru sei de aceeasi origine, cari cereau de luá parte dein tierele ocupate, plecara de nou la drumu; si, acumu oprinduse, acumu inaintandu cá erasi se se opresca, de pururea nobili si mareti, de pururea Ariaci,*) ci frecandusi in delungulu drumului prein secli si prein contactu cu indigenii **) vocabule-le loru primitive, in urma ajunsera la estremitatea occidentale a Europei, unde marea-i costrinse a se oprí.

Atunci eli se impartîra in doue vitie mari, un'a meridionale, alt'a nordica, Gallii si Cimrii, vorbindu in acea epoca tota aceeasi limba amendoue, inse limb'a cea mai frecata, mai infirma, mai sfasiata, deca-mi e liertatu a me esprime asia, dein tota sistem'a europena. Si acesta stare de rea conserbatiune ne astringe si mai multu a pune migratiunea Celtiloru mai in a-ante de tote. Astadi, acestu ramu alu marei famelie indo-europene, e representata numai prein Celtii Irlandiei, Gallii marei Britanie, Galii si Britanii Franciei, tote vitie invinse si dominate de alte vitie ariace mai tenere si mài vigurose. ***)

Poporimea invasiva, carea costrinse in acestu modu pre Celti se lase Iberi'a, antani'a loru patria adoptiva, fù nesmentitu a' Ario-GERMANI-loru, cari dupa ce percursera muntii Caucasului*), si campíele marei negre, fura si eli apoi impensi de vitiea Ario-slaviloru, cari-i fortià a inaintá spre apusu. Atunci Germanii se luara pre dunare in susu, si aflandu rip'a derepta si totu tienutulu Europei de miedia-di ocupate forà indoiela de alta vitie ariaca, a' Pelasgi-loru, de care vomu graí numai decâtu, vitiea Germana fù costrinsa a impoporá spre nordu intense-le tiere, ce astadi suntu cuprense intre Renu si marea nordica, de una parte, er' de alt'a intendienduse panà la ghiaciaria-le marei polari. Cá si Celtii, vitie-le germane se impartîra in doi rami nemesurati, dein cari unulu, ce apoi se numì Scandinavu, inaintà totu câtu potù spre nordu, respingundu de in a-antesi poporimi-le indigene, carisi cautara scapare in estremitatea ghiaciosa a' acestei tiere, ce o posiediuse singuri atâtu de multu, si unde descendentii loru celi mai dein urma, Laponii si Eschimosii, mai vegeteza panà astadi sub sceptrulu stranepotiloru invingutoriloru sei; — pre candu celu alaltu ramu, alu Germani-loru propriè dîsi, se fipse la nordulu dunarei, si dupa multe vicisitudini devenì acelu mare poporu germanicu, care versà panà in Gali'a si marea Britania supraabundanti'a poporatiunei sale celei prea fecunde.

Pre candu Germanii de la nordu reimpengeau in acestu modu pre Celti catrà apusu, una alta vitie ariaca, Ario-PELASGI-i, de catrà miedia-di-i reimpengeau totu asemenea spre oceanu, si se asiedià mai antaniu in Greci'a, apoi in Itali'a. De ora-ce inse, in acestu scurtu cursu ethnograficu, vomu fí detori a tractá ceva mai pre largu despre acesta vitie, ale careia idioma suntu obiectulu acestei carti, de acea in acestu momentu nu ne mai ocupàmu aici cu elu, ci ne continuàmu deductiunea mai in colo.

---

*) Arya in limb'a sanscrita va se dîca nobile, venerabile.

**) Indigeni si autochtoni numimu popore-le, pre cari Ariacii le aflara asiediate in Europ'a, pre candu venira eli aici, — probabilmente construitorii monumenteloru dein evulu de pietra, pentru cà Celtii, caror'a le-se atribue, cunosceau patru metale: auru, arame, cupru, si argentu.

***) Unii autori apropia pre Celti de Italo-Pelasgi, inse dupa noi asemenarile limbistice, cari suntu basea acestei sisteme, provenu dein frecaturele de dupa marea migratiune.

*) Marele numeru de dialecte, ce se vorbescu astadi in isthmulu caucasicu, de unde ise si dede numirea de muntele limbeloru, pote cà provenì dein trecerea necurmata si necesaria prein acesti munti a' totoru emigrantiloru Indo-Europeni.

Ne remane dar' a graí ceva si de Ario-SLAVI *) cari, dupa studia-le mai noua, se crede, cà au avutu reporture-le cele mai intime si mai indelungi cu Ario-Germanii, pre cari-i menau dein apoi.

Limbe-le acestei famelie slavone, inca in usu in Rusi'a, Poloni'a, Austri'a de miedia-di, si Turci'a de miedia-nopte, prein minunat'a loru stare de conservatiune demustra, cumu cà vitiea ce le vorbesce, fù cea mai dein urma intre cele asiediate astadi in Europ'a, ce s'a ruptu dein trunchiulu comune.

In urma, pre candu Europ'a se impoporá in acestu modu, cele doue famelie remase in Asi'a dein vitiea ariaca, Ario-Sanscritii, si Ario-Iranii, inca-si vediura poporimi-le loru, scuturate seau prein suprabundanti'a poporatiunei seau prein ore-care mare redicare a scortei pamentesci, misicanduse si ele, si aruncanduse spre castigarea unei patrie definitive.

Cea dein urma, a' Ario-IRANI-loru, se estensese spre nordu-resaritu, precumu se adeveresce dein Zend-Avesta; inse in a-ante-si aflandu muntii inalti, cari formeza astadi mediuin'a occidentale a' imperiului chinesu, numai decâtu-si intorse catrà apusu vederea si emigratiunea, si loculu devenindu pre incetu liberu, dupa departarea Celtiloru, Germaniloru, Pelasgiloru si Slaviloru, ea ajunse, menandu dein apoi cod'a immigratiuniloru europene, panà la siesulu redicatu alu Iranu-lui, unde se asiedià, si unde panà astadi se afla descendentii loru intorsi la religiunea mohamedana.

In câtu pentru Ario-SANSCRITI-i, fora indoiela asiediati in partea de miedia-di-resaritu a patriei comune, Bactrian'a, incungiurati de tote partile de fratii loru, cele alalte famelie ariace, afora de partea meridionale, unde muntii celi inalti le inchideau trecerea, fura nevolîti a remané pre locu panà in momentulu, candu una potere mai imposante, decâtu piedece-le naturali, ce se opuneau emigratiunei loru spre miedia-di-resaritu, i-impense se treca seau se incungiure muntii Hinducusiu, si se se asiedie in peninsul'a Indiana, unde limb'a sanscrita panà astadi e limb'a sacra a' Bramaniloru, celoru mai nobili descendenti ai loru, pre candu celu alaltu vulgu vorbesce dialecte diferite: Indianu, hindostanu *) etc., resultatulu frecaturei seculare, si alu amestecarei, seau cu idiome-le indigene, seau cu cea araba a cuceritoriloru mohamedani.

Acumu avemu se dîcemu câte-va cuvente asupr'a fia-carei dein aceste limbe, vorbite de aceli siesa rami ai fameliei ariace.

In Indi'a pre lenga sanscrit'a, seau dupa traductiunea cuventului indianu: limb'a perfecta, carea astadi e morta, mai aflàmu, dein cea mai inalta vechime, unu dialectu vulgariu, ce se chiama pacritu, adeca limb'a naturale, neperfecta, usuata in dramatic'a indica, in literatur'a sacra a' Giani-loru, si intru unu micu numeru de compusetiuni poetice, si dein carea, in seclulu III. in a-ante de Chr., esî cea mai mare parte a' dialecteloru, ce se vorbescu astadi in peninsul'a indica si in insule-le de prein pre-giuru, precumu dialectulu Bengalu, Hindostanu, Muhrattu, Singalesu etc. Pre lenga pracritu, mai aflàmu limb'a Pali, ce mai de multu se vorbea in Magadha (acumu Beharu), si care inca e fericita a fí cultivata panà astadi cá limba sacra de Budhistii dein Indo-Chin'a si dein Seilon.

Noi inse nu ne vomu ocupá in acestu opu, decâtu numai cu vechi'a limba a clasi-loru inalte, cu sanscrit'a, carea ne lasà, intre milie de opere admirabili, cantece-le Veda, legile lui Manu, si epopce-le Ramajan'a dela Valmichi, si Mahâ-Bhârata de Viasa.

Une oria vomu avé de citatu si limb'a Zend, vechi'a idioma a' Iranului, in care Zoroastru scrise pre Zend-Avesta, idioma, ce trecundu prein form'a celei Persane, limb'a vechie-loru inscriptiuni cuneiforme, devenì limb'a Pehlevi a Mediloru, si Parsi a' Persiloru. Dein acestea limb'a Parsi, mestecata cu araba in seclulu X, candu fí epoc'a invasiunei mohamedane, inca si astadi se

*) Intre Slavi si Germani se afla una vitie Thracica, carea cuprende pre Geti, Daci etc. Erau eli Slavi? seau germani? seau mestecatura dein ambe aceste mari familie? Cestiune inca neresoluta; dar' in totu casulu, eli nu facu in fameli'a indo-europena unu ramu bene distintu. Vedi Herodotu IV, 93. Strab. III, 33. VII, 3. Plin. istor. nat. IV, 25 etc.

*) Limb'a hindostana nu e fili'a sanscritei, cumu o aflàmu dein Veda si in literatur'a mai tardîa a Bramaniloru, ci unu ramu dein limb'a vorbita in Indi'a, esîta dein aceeasi trupina cu sanscrit'a.

vorbesce in imperiulu Persicu si in partea nordica a' Indici; si Gulistanu-lu lui Saadi, si Schahname-a lui Firdusi au demustratu fecunditatea acestei limbe mestecate.

Limbe-le slavice formeza doue grupe principali: idiome-le slavice propriè dîse, cari suntu cea Boemica, Polona, Venedica (slavo latine), si Slavonica (conservata numai in liturgia), Rusesca, Serbesca si Carnica (slavo-grece); si idiome-le lettice, ce cuprendu prea cea Lithvanica, Lettica, si Prusica (acumu morta). Limbe-le slavice, si in particulariu cea Lithvanica, precumu amu dîsu, suntu cele mai bene conserbate dein tote limbele Europei, de acea le vomu si citá adesu in studia-le nostre comparative.

Totu asia vomu face si cu limbe-le germanice, cari se subimpartu in patru rami: celu Nordicu seau Scandinavu, dein care se formà limb'a Suedica, Norvegica, Danica si Islandica; celu Teutonicu (Deutsch), seau vechiu Allemanicu, dein care esî limb'a inalta de miediulocu a' lui Carolu-mare, mam'a celei germanice de astadi, a' lui Luther, Klopstock si Schiller; celu Alemanicu de-diosu, de unde esîra limb'a Frisica si Saxonica, cesta dein urma subimpartîta, in Saxonica-vechia, Anglo-saxonica*), Allemanica de-diosu propriè dîsa (Plat-Deutsch), si Niderlandica**); in urma celu Gothicu, ce astadi nulu mai posiedemu de câtu intru una versiune biblica, facuta pre la a. 360 alu erei vulgarie, de invetiatulu episcopu alu Daciei (?) Ulfila seau Wulphila.

Limbe-le celtice, impartîte in doi rami: Cimricu si Gallicu, s'au pastratu in limb'a Ersica a' tieraniloru dein Scoti'a (ramulu gallicu); precumu si in cea Wallica dein apusulu Angliterei, si in cea Bretonica (ramulu cimricu). Reu'a stare de conserbatiunea a' limbeloru celtice, ale careia cause le amu aratatu mai susu, va fí piedec'a de a nu le poté citá decâtu arare ori. De almentrea, limbele acestea nu au avutu nece una data literatura*), si lips'a de monumente scrisa totu de un'a facù mai liusora absorbirea seau stricatiunea loru.

In urma, noi nu ne vomu intende aici mai pre largu, asupr'a limbeloru pelasgice, de cari ne vomu ocupá numai decâtu. Vomu dîce numai, cà aceste limbe mai esistu inca, de una parte in cea vechia grecesca si dialecte-le ei, devenita adi grecesca moderna seau romaica, er' de alt'a in vechia-le dialecte italice, dein cari s'au formatu cea Latina clasica, si limbe-le vulgari mai noue, intre cari noi vomu citá numai pre cea francescea, provinciale, italiana, ispanica, portugalica si romana.

Ast'a ne va ajutá la completarea tablei genealogice dein diosu, care noi amu crediutu de detoria a o formulá, pentru a facilitá intielegerea celoru ce amu dîsu panà aici.

Acumu urmeza se vedemu, care e metodulu, ce amu urmatu in compusetiunea acestui opu: a face istori'a limbei latine in unitatea arica, adeca a studiá vorbele latine in formatiunea loru lexiologica, si in form'a loru ideologica, impreuna cu tote vorbe-le analoge dein limbele sorori, ast'a va fí dupl'a nostra impartîtura gramaticale si lexicologica.

Inse in a-ante de a ne apucá de acesta parte esentiale a cartei Latinistiloru, ne lipsesce a dá ore-cari notiuni speciali asupr'a migratiuniloru fameliei Ario-Pelasgiloru, despre subdivisiunea loru in Greci si Latini, asupr'a idiomeloru, ce aflara cesti dein urma si le strinsera in insul'a italica, si in fine despre destine-le limbei Latine, dela inceputulu fipsatiunei definitive a' ei, panà la form'a, ce a investitu mai pre urma, pentru a figurá sub numire de Novo-Latina seau Romana, limb'a vorbita in Franci'a, Itali'a, in insulele mediteranee despre apusu, in Romani'a, si in insula ispanica.

Acest'a va fí obiectulu capului urmatoriu.

**Nota.** Tabl'a mai susu amentita, carea in originale se afla intru una latîme, ce nu o potemu reproduce aici, o adaugemu, subdivisa in mai multe parti, ce amiculu lectoriu si-le pote combiná totu asia de corectu, cumu e in originale.

---

*) Dein limb'a anglo-saxonica mestecata cu elementu considerabile dein cea francesca (langue d'oil), care o dusera cu sene in Angli'a cuceritorii Normani, — se nascù cea anglese de astadi.

**) Dein cea Niderlandica esîra cea hollandica, si flamando-wallona.

*) Graimu numai de tempure-le cele mai departate ale esistentiei limbeloru celtice, er' nu de literatur'a moderna gallica si bretonica.

# ARIACA

(FORMA ORGANICA, LIMBA TIPICA)

**DIVISIUNEA ASIATICA.** (2 rami): INDI a) IRANI b)

**DIVISIUNEA EUROPENA.** (4 rami): CELTI c) GERMANI d) SLAVI e) PELASGI f)

## a) I N D I.

I

Sanscrita

(vedica) — (classica).

Pracrita. — Palika.

Dialectele moderne dein Indi'a.
Bengali, Hindostani etc.

## b) I R A N I.

Zendica.
- Pehlevica.
- Parsica.

Persica.
(inscriptiuni cuneiforme.)
Persana.
(mestecata cu araba.)

**Nota.** Limb'a Armena, Osetica, Afganica, Curdica etc., de si se tienu de fameli'a iranica, dar' nu au caracteriu destulu de decisu, câtu se pota formá unu ramu speciale.

## c) C E L T I.



Cimrica.
- Cornica. Bretonica. Gallica.

Galica.
- Irlandica. Ersica. Man. (dialectu.)

## d) G E R M A N I

Scandinava. Gothica.
- Danica. Islandica. Suedica. Norvegica.

Teutonica. bb)
(Inalta germanica.)
In. Germanica de miedilocu.
Germanica moderna.

bb)
Germanica de-diosu.
- Frisica.
- Saxonica.
  - Vechia Saxonica.
    - Niederlandica.
      - Hollandica. Flamanda.
    - Teutonica de-diosu.
  - Anglo-saxonica.
    - Anglica moderna.

## e) S L A V I.

Lettica.
- Litvanica. Prusica. (limba morta.)
- Lettica. (Curlandica.) (Livonica.)

Slavonica.
- Slavo-latine.
  - Boemica. (Slovaca.) Polona. Venedica.
- aa)

aa)
Slavo-grece.
- Slavona. (limba morta.)
- Rusesca.
- Serbesca. (Slovenica.) (Illyrica.)
- Polabica. (limba morta.)
- Carnica.

f) PELASGI.

Illyro. . . . . . . Hellenica. Umbro. . . . . . . Latina. aa)

Albanica.

Hellenica: Greca si dialecte (Dorica, Attica etc.) Greca moderna seau Romaica.

Umbro: Umbrica. Osca. Sabina etc.

aa)
Latina.
Limb'a vulgare.

Francesca. Provinciale. Italica. Ispana. Portugala. Romana.

---

## (XXIV.)

### Biografi'a lui G. G. Georgiu Sincai, scrisa de elu insusi.

### b) Comentariu seau note.

(Urmare.)



Editus est is (S. Klein) in lucem in Saxonicalis Sedis pago Száď Anno 1745; unde etiam axioma suum nobilitare trahit. Impetravit autem a Carolo III. Hungariae Rege Nobilitatem familiae suae patruus IOANNES Liber Baro KLEIN, Episcopus Fogarasiensis. Humaniora, aliaque inferiora studia terminavit Balasfalvae. Inde Viennam missus ad Collegium Pazmanianum ibidem in Universitate Scientiis philosophicis, et theologicis se se expolivit, quibus solide, cumulateque imbutus, meruit promoveri pro Praefecto Studiorum ad supra memoratum Generale Graeco-Catholicum S. Barbarae Seminarium, quo in munere constitutus, edidit praecellentes illas duas Dissertationes latinas, quae illi magnam aestimationem, honoremque pepererc*).

Prima erat: Dissertatio Canonica de Matrimonio iuxta disciplinam Graecae Orientalis Ecclesiae**), Vindobonae 1781.

Secunda: Dissertatio de ieiuniis Graecae Orientalis Ecclesiae, ibidem 1782***).

Insuper prius iam typis credita erant ab illo: Elementa linguae Daco-Romanae, sive Valachicae a me locupletata etc. ibidem 1780****).

Vienna post plures annos Balasfalvam in Transilvaniam reversus, ab ATHANASIO REDNIK Episcopo

Sam. Clainu s'a nascutu in a. 1745 in Sadu, satu in scaunulu sasescu alu Sabiniului, dela care-si trage si numirea nobilitare, ce o capetase pentru famelia-si unchiulu seau Ioane liberu baro Clain Episcopulu Fagarasiului, dela Carolu III regele Ungariei. Clasile umaniore, si alte studia mai de diosu, le a terminatu in Blasiu. De aci fiendu tramisu la Viena in Collegiulu Pazmanianu, acolo la universitate se cultivà in scientiele filosofice si teologice, cu cari dein destulu inavutienduse, merità a fi promotu cá prefectu studia-loru in Seminariulu mai susu atensu greco-catholicu generale dela S. Barbara, in care deregatoria fiendu edà acele doe prea laudate disertatiuni latine, carei castigara mare lauda si onore; cari suntu:*)

Antani'a: Despre casatoria, dupa disciplin'a baserecei, grecesci-orientali, in Vien'a, 1781**).

A dou'a: Despre ajunurele (posturi-le) baserecei grec.-or. acolosi in 1782***).

Forà de cari inca mai in a-ante erá edata de elu una Gramateca romana, inavutîta de mene insumi, la a. 1780****).

Dupa mai multi ani intorcunduse dela Vien'a in Trani'a, fù despusu de episcopulu Atanasiu Redniku,

---

*) In textu: pepere, dein erore de tipariu.

**) „Ab Sam. Klein de Száď, Dioeceseos Fogarasiensis in Transylvania presbytero, et in Seminario Generali Caesario-Regio Graeco-Catholicorum Vindobonensi ad S. Barbaram Studiorum Praefecto, conscripta." Pagine 154 numerisate, ce contienu prefatiunea (3—20) si testulu, si alte 5 neuumerisate, ce cuprendu indice-le seau scar'a paragrafiloru, in 8⁰.

***) Se afla inca si intru unu manuscrisu originale, cu unele diferentie. S'a tiparitu si in traductiune romanesca, la Bud'a in 1828, forà numele autoriului si traducatoriului. Vedi si B. Popu, despre tipografie, pag. 95 nota a).

****) Pagine renumerisate de in a-ante 10, ce cuprendu titlulu si prefatiunea, si alte 100, ce contienu testulu (1—75), Vocavullar Romanesc si Latenesc (76—86), si Forme de vorbit (5 vorbiri, 87—100), in 8⁰. Vedi si mai in diosu not'a autoriului sub 20.

creatus fuit iuxta ritum Orientalis Ecclesiae Magnus Ecclesiarcha. Nunc a longiori tempore post diversa, laudabiliter abs se administrata publica munia, agit in Cathedrali Ecclesia Concionatorem Episcopalem. Superioribus annis totam Sacram utriusque Testamenti Scripturam in Valachicum Sermonem convertit, eamque typis etiam Balasfalvensibus feliciter in folio exscribi fecit*), quibus perinde vastum a se elucubratum eodem sermone Moralis Theologiae Volumen in 4-to**) excudi procuravit.

Omnes bonae frugis Libri latini, et valachici, qui inde circiter a duobus decenniis ex Balasfalvensi Typographia in lucem prodierunt, illum fautorem, obstetricatorem, correctorem, promotoremque agnoscunt.

Habet plures quoque valachice a se dictas Conciones impressas; ***) nonnullas etiam ineditas.

Eadem lingua concinnatam abs se Logicam, Ethicam, et Ius Naturae separatim evulgavit.

Sequuntur iam nunc Lucubrationes Eius, nondum editae, perfectae tamen, et absolutae ita, ut si typorum favor suffragaretur, confestim publici possent fieri iuris. Et quidem sequenti, ut sunt elaboratae, ordine:

1-o) Brevis Notitia Historiae Valachorum ab origine gentis usque Seculum XVIII.

2-o) Dissertatio de Statu, et Politia Religiosorum, et Monachorum Orientalis Ecclesiae.

Utrumque Opus latino idiomate est exaratum.

3-o) Dictionarium Latino-Valachico-Hungarico-Germanicum. — Iam expetitur ad typos a Typographia Universitatis Pestanae Budensi! — cetera, quae sequuntur, Valachica sunt exarata lingua.

4-o) Historia Valachorum, Transilvanorum, Transalpinorum, et Moldavorum cum rebus gestis Principum.

5-o) Historia Ecclesiastica Valachorum Transilvanorum.

6-o) Historia Concilii Florentini.

7-o) Praxis Consistorialis.

8-o) Historia Ecclesiastica Universalis compendiose.

Sequentia autem partim Latina, partim Graeca, et Gallica, aliorum Opera, versa sunt per illum in Valachicum.

mare eclesiarca dupa ritulu baserecei orientali. Acumu dupa mai multe servitia publice portate cu lauda, e concionatoriu episcopescu in baserec'a catedrale. In anii trecuti traduse tota S. Scriptura*) a' ambeloru testamente in limb'a romanesca, si o edà in tipografi'a dein Blasiu in folio. Totu pre atunci edà si Theologi'a moraliceesca**), de sene lucrata, in 4-o.

De atunci, câte carti latine si romanesci au esîtu la lumina dein tipografi'a Blasiului, camu de vrea 20 de ani, tote au fostu ajutate, si indereptate de densulu.

Are si mai multe predice de ale sale, dein cari unele suntu tiparite***), altele inca nu.

In aceeasi limba publicà si Logic'a, Ethic'a, si Dereptulu naturei, lucrate de sene, un'a câte un'a.

Urmeza aici alte opere de ale lui, inca needate, dar' terminate, intru atâtu, câtu deca iar' favori sortea, numai de câtu s'aru si poté pune sub tipariu; si adeca, in ordinea urmatoria, in carea s'au si compusu:

1) Scurta notitia dein istori'a romaniloru dela inceputu panà la seclulu XVIII.

2) Despre starea si politi'a calugariloru baserecei orientali.

Amendoua acestea suntu scrisa in limb'a latina.

3) Dictionariu latinu-romanu-ungurescu-nemtiescu; — se cere pentru tipografi'a universitatea dein Bud'a-Pestia.

Cele alalte, ce urmeza, suntu scrisa in limb'a romana.

4) Istoria romaniloru Trui, Munteni si Moldoveni, impreuna cu faptele Principiloru.

5) Istori'a baserecesca a' romaniloru trui.

6) Istori'a conciliului dela Florenti'a.

7) Practica Consistoriale.

8) Istori'a baserecesca universale pre scurtu.

Er' cele urmatoria suntu tradusa de elu in romanesce dein limb'a latina, greca si francese.



*) Tiparita in Blasiu la a. 1795. S'a retiparitu si la Petroborgu in lex. 8° la a. Originale-le inca si adi se mai afla in Msa in bibliotec'a dein Blasiu.

**) Tiparitu in Blasiu la a. 1796, manualu-lu asia numitiloru Moralisti seau Popandosi in tempu de 50 de ani si mai bene.

***) Sub titlu: Проповеданії ла ӂгропъчюнеа оаменілор морці, Блажіѹ 1784, in 4-o.

9-o) Marmontelii Belizarius.

10-o) Luciani de veris Narrationibus.

11-o) Fleurii Abbatis Historiae Ecclesiasticae Secula priora IV.

12-o) Segneri Instructio Poenitentis.

13-o) Thomas a Kempis.

14-o) S. Basilii M. Homiliae, et Ascetica.

15-o) S. Cyrilli Hierosolimitani Opera omnia.

16-o) S. Dorothei Opera omnia.

17-o) S. Pachomi*) Opera omnia.

18-o) S. Ioannis Chrysostami in Evangelium S. Ioannis Homiliae LXXXVIII. et aliae Homiliae.

19-o) S. Gregorii Nazianzeni aliquot Homiliae.

20-o) S. Damasceni Historia Iosaphat et Barlaam, et de Orthodoxa Fide Libri duopriores.

21-o) SS. Epiphanii, Anastasii, Ephrem, et Damasceni aliquot Homiliae.

22-o) S. Climaci Liber ad Pastorem, et aliquot Sermones.

Denique proprio marte adparatus:

23-o) Peculiaris Tractatus Philosophico-Theologicus de Revelata Religione Christiana.

Et haec ecce! ingenii, industriaeque monumenta unius sunt Graeco-Catholici hominis. Quid non, si in plurium, latere volentium, conatus, operasque doctas inquireremus? pretiosi iterum, utilis, et admirandi detegeremus? Oggerat iam nunc quispiam effrons calumniator Monachos, aliosque Ritus nostri, et Gentis nostrae homines rudes, idiotas, otiosos, ignavos, hebetes, et inidoneos esse colendis Bonis Artibus, et Scientiis!! — — et ideo indignos aestimatione, favore, et gratia Regis, Procerum, et Patriae!! — —

9) Belisariu dupa Marmontelu.

10) Lucianu, istori'a adeverata.

11) Fleury, istori'a baserecesca, seclulu I-IV.

12) Segneri, invetiatura pentru penitenti.

13) Thom'a de Chempi (de urmarea lui Chr.)

14) S. Basiliu, Omilie si ascetice.

15) S. Cirilu Ierusalimiteanulu, tote opere-le.

16) S. Dorotheu, tote opere-le.

17) S. Pachomiu, tote opere-le.

18) S. Ioane Gura-de-auru, Omilie 88 in evangeliulu S. Ioane, si alte omilie.

19) S. Gregoriu Nazianzenu, ore-câteva omilie.

20) S. Ioane Damascenu, istori'a lui Iosafatu si Barlaam, — si de credenti'a orthodoxa libru I. si II.

21) De ale SS. Epifaniu, Efremu, si I. Damascenu, câte-va omelie.

22) S. Ioane Climacu, Scar'a seau catrà pastoriu, si câteva cuventari.

In urma in compusetiune propria. —

23) Tractatu filosoficu-teologicu, despre Descoperirea legei Crestinesci.

Si éca, aceste sunt monumentele mentei si nevolentiei unui omu greco-catolicu. Ce nu amu aflá, pote deca amu stá se cercàmu dupa lucrarile mai multoru alti, cari se ascundu? alte multe pretiosa, folositoria, si demne de mirare? Dica acumu calomniatorii nerusînati, cá calugerii si alti barbati de ritulu nostru si de natiunalitatea romana, suntu rudi, neinvetiati, lenesi, nepreceputori, si neapti pentru cultivarea artiloru bune si a' scientieloru, si de acea nedemni de stim'a, favorea si grati'a regelui, mai mariloru si a patriei!!



(Va urmá.)

**Not'a** Editoriului Archivului. Sam. Clainu insusi intru unu opu alu' seu ineditu sub titlu: Scurta cunoscentia a' istoriei romaniloru, partea III. §. 23, in care infira pre Scrietorii romanesci, in urma atenge pre scurtu si cele scrisa de sene, unde oserbàmu, cà Msulu nostru nu e originale, ci numai una copia dein a. 1800; asia dara si catalogulu numai panà la acestu anu pote se ajunga; precumu urmeza: —

„Ла ачестеа се пот адаѹџе ші челе че ле ам скріс еȣ пре лімба ромъпеаскъ, каре сънт: Граматіка, Арітметіка, Лоџіка, Метафісіка, Леџіле фірещі, Бібліа тоатъ дȣпре Елінie. Каноанеле тȣтȣрор съборарълор ꙟ бесерека ръсърітȣлȣі пріміте. Ꙟвъцътȣріле сф. Кіріл дела Іерȣсалім. Кȣвінтеле сф. Васіліе кътръ нород, ші челе аскітічещі. А сф. Іоан Гȣръ де аȣр, кȣвінтеле челе ꙟ Евангеліа сф. Іоан, ші алтеле вро кътева. Але СС. Грігоріе Теологȣл, Епіфаніе, Кіріл дела Александріа, Ефрем Сірȣл, Анастасіе Сінаітȣл, Андреіȣ Крітеанȣл вро кътева кȣвінте. Ші але сф. Іоан Дамаскін, картеа 1 ші 2, де провославніка кредінцъ; ші Історіа лȣі Барлаам ші алȣі Іосафат ꙟпъратȣл Індіанілор. Але сф. Пахоміе кълȣгърещі. Ші але сф. Доротеіȣ тоате кȣвінтеле. Ші маі търȣнте ꙟвъцътȣрі але маі мȣлтор пърінці. Ші ꙟвъцътȣріле лȣі Тома дела

Кemпic. Ꙟndpeптаpea пъкътошiлор. Icтоpia cхicmei ꙟтре бесерека ръсърiтȣлȣi шi a апȣсȣлȣi, пре времеа лȣi Мiхаiл Келȣрарiе патрiархȣл Царiградȣлȣi, шi a съборȣлȣi dела Флоренцia. Шi скрiсорiле domнȣлȣi Мармонтел de Белiсарiе. Вiаца шi Фабȣлеле лȣi Iсоп. Iсторia бесерѣческъ. Шi деспре дескоперiреа чеа dȣmnezeеаскъ. Шi теологia Моралiческъ. Шi о карте de късъторie. Ачестеа тоате ромъпеште eȣ леam фъкȣт, aȣ eȣ ле am тълмъчiт".

„Лътiнеште am скрiс Iсторia neamȣлȣi ромънеск, — de късъторie, — шi de посторi".

Dein cari se cunosce, cà in Catalogulu Sincaianu nu tote erau cuprensa, câte scrisese panà atunci (1803) Sam. Clainu.

Dein acestea unele s'au tiparitu, precumu:

a) Logic'a, dupa Baumeister, la Bud'a, in 8. Am avut'o. Se aflá si in ms. in bibliotec'a dein Blasiu in 2 tomi, astadi inse numai a 2-a parte.
b) Ethic'a, si Dereptulu firei, la Sabiniu, 1800, in 2 tomi in 8. Se aflá in bibliotec'a Seminariului dein Blasiu, ci la 1849 a peritu.
c) Brevis notitia, de sub nr. 1—0, mai susu, care remasese dela P. Maior, si io o am fostu pusu in bibliotece Seminariului in a-ante de 1848, inse numai in fragmentu, forà inceputu si forà capetu, ratecì dein mâna in mâna, panà ce fù tiparita de Laurianu in Instructiunea publica a. 1861, mart. apr. pag. 67—118, in 4°.
d) Istori'a romaniloru, romanesce, incepuse a o edá insusi autoriulu in 1806, cá apendice la Calendariulu de Bud'a dein acelu anu, sub titlu:

„Iсторia, лȣкрȣрiле, шi ꙟтъмплърiле ромъпiлор пре скȣрт ашеzатъ, шi din мȣлцi бенi шi noi скрiiторi кȣлеасъ шi скрiсъ de Пърiнтеле С. Клаin de Cad, Iеромонах dein мъпъстiреа сф. Троiце din Блаж etc. iар акȣм ꙟ Бȣda ла кр. Тiпографie a Ȣпiверсiтъцii din Пешта ценсор сi ревiзор кърцiлор ромъпещi ꙟ Бȣda, 1806" in 8.

Nu sciu deca acestu fragmentu este dein opulu mai susu amentitu sub titlu: Scurta cunoscentia, dein care amu reprodusu catalogulu cartiloru sale, fiendu cà acumu nu mia remasu dein acelu Calendariu, decâtu una notitia facuta in a-ante de 1848, pre candu inse nu aveam msulu citatu, ci numai unulu remasu de repausatulu B. Popu, inse care erá mutilu la inceputu, cá si altu esemplariu dein bibliotec'a monasteriului dein Blasiu. Sum totusi de parere, cà amendoua suntu totu unulu, de si pote celu dein Calendariu mai inmultîtu seau mai coresu, de câtu celu dein msa; pentru cà celu dein Calendariu cuprendea partea I. intrega, si dein partea II. panà la § 6, seau: panà la batali'a cea mai depre urma a Daciloru; — care consuna si cu celea dein msa.

Fragmentulu dein Calendariu avea celu pucinu doue cole in 8-o mare, si autoriulu se pare a fi avutu de cugetu se o contiune in anii venitori; ci s'a apucatu prea tardîu, cà-ce elu a moritu in 17 maiu 1806 in Buda, precumu sciu deintru una corespundentia lunga, ce o avuse fetioriulu de casa alu repausatului cu fostulu Prepositu alu Basilitiloru Benedictu dein Blasiu, dela care o si aceptasem in donu, inse revolutiunea o nemicì si pre asta impreuna cu altele.

Dupa aceste date scrisesem, totu in a-ante de 1848 in „Foli'a pentru mente", una scurta notitia si despre S. Clainu, de care inca se sierbira unii de ai nostrii, cá si de cea despre G. Sincai, forà de a amentí macaru fontan'a de unde au cerpitu; ceea ce si de alte ori s'a mai templatu, inca chiaru si cu gramatece-le mele.

Dupa asemene metodu incepù si G. Sincai a-si publicá si elu „Chronic'a Romaniloru", in Calendariulu dela Bud'a, in 1807 seau 1808, urmandu lui S. Clain acolo de corectoriu lenga tipografia. Celu pucinu 5 cole s'au tiparitu asia,— $2^1/_2$ adeca, precumu presupunu in Calendariulu de pre a. 1808, care nul'am, si alte $2^1/_2$ in celu de pre a 1809, care se afla si adi la mene, si cuprende pag. 41—80, anii 174—264 (pag. 13—26 ed. Lauriani).

De unde luàmu ocasiune a atrage atentiunea literatiloru nostri la aceli tesauri nepretiuiti, ce stau ascunsi in literatur'a natiunale a' Calendarialoru, a' caror'a esistentia e atâtu de necrutiata si efemera, de si ea merita tota stim'a si respectarea dein partea ori-carei natiuni.



Ci cá se ne intorcemu la opulu lui S. Clainu, adaugemu, cà in esemplulu nostru lipsescu citatele autoriloru, locu albu fiendu lasatu in pagine pentru scrierea loru, ce nu s'a templatu. Er' in esemplaria-le pierdute se aflau si citatele. Unu esemplariu se pare a se aflá si la Rm. D. Gabriele Popu, Canonicu gr. c. in Lugosiu, dein care a si publicatu ceva.

Am fostu vediutu la repausatulu N. Maniu protop. in Sabiniu in a-ante de 1848, una carte de rogatiune in 8-0, edata totu de Sam. Clainu in Viena; care inse ia peritu in revolutiune, precumu mia spusu.

Totu de acel'a s'a edatu si alta carte de rogatiune sub titlu: Acatistu, in 16-o la Sabiniu, care o vediusem la repaus. Gabr. Muresianu, provisoriulu dela Blasiu si Cutu, nu sciu inse deca se mai afla la famelia-i in Turd'a.

Amendoue erau intrege cu litere latine. Alte esemplaria dein ele nu am vediutu.

Deintre msa-le lui multe se aflau in bibliotec'a dein Blasiu panà la a. 1848, dar' de atunci au remasu mai pucine. Multe se voru fi aflandu si in bibliotec'a repausatulai Sam. Vulcanu episcopulu Oradiei-mari. Unele se aflau si la Alex. Gavr'a in Aradu, forà de a precepe, cum iau venitu in posesiune, si anume cele de sub nr. 5. 6. 8. 11 , de mai susu.

Noi adaugemu aici unele notitie despre msa-le, ce s'au aflatu si se mai afla in bibliotec'a dein Blasiu.

Se aflau: una parte dein nrii 1. 3. 4. si 9; si anume dein nr. 3.

„Dictionarium Latino — Valachico — Hung. — Germanicum,“ in 4—0 maj. A si B, 775 de pagine. — M. — Musteus (nu am insemnatu numerulu pagineloru). Scrisoria ncteda; cele romanesci cu litere cirilice; inse cu multe corecture de man'a lui Sam. Clainu. Eca unu fragmentu dela pag. 463.

„Arctus, a um, стрънт, ъ. стрънторіт, ъ. Szoros, öszve szorittatott; enge, in Enge getrieben, eingeschränkt.

Arcuatim, adv. стрънв, ковіат ка ѕн арк; boltozva, ij modu, horgason, lugasra; bogenförmig, gekrümmt.

Arcuatio, onis, f. аркѕіре, ковіаре; boltozás; die Wölbung, was bogenförmig erbaut ist.

Arcuatus, a, um. Vide arcus.

Arcula, ae, f. лъдіцъ; kiss láda; ein kleines Kästchen, oder anderes kleines Behältniss; item: шкътѕлікъ; fioka; Schrankkästchen, Dose, Schachtel, Büchschen.

Arcularius, ii, m. Фъкъторіѕ de лъzi, астълѕші, láda tsináló, asztalos; der allerhand kleine Kistchen macht.“

Alte fragmente dein acel'asi, inse forà nemtiasce, de man'a autoriului: C, caligatus — Cyzicum, pag. 391—834. D—F: Deditionem — facere — f.... trix, p. 41—62. G—L: Gabalus — Lyrice, pag. 1—727.

In finea acestui tomu se aflá not'a urmatoria: „Paulus Tordási, Eppus Valachorum 1569; huic datur Calugeri Eppo domus in Lankarem, qui Calugerus, quod noluerit amplecti sectam luteranorum, dimisso Eppatu abiit in Valachiam. — 1469 Macarius Eppus Galatiensis obtinuit a principe mandatum ad magistratum Cibiniensem, ut cathedraticum suum a presbyteris Valachis accipere possit.“

M—O. Mustulentus — Oze, in 8 maj. pag. 231—413, scrisu in a. 1797.

P. Pabularius — Pyxis, pag. 1—934.

Dein C, pag. 610, una specimine: —

„Conclusus, a, um; ԁкіс, ԁкѕіат; item сфършіт, іспръвіт; bereкesztetett, item elvégeztetett.

Concoctio, onis; фіербере, містѕіре; megfőzés, megmesztés.

Concoctus, a, um, фіерт, ъ; містѕіт, ъ; megfött, megmésztetett.

Concoenatio, onis, f. ԁпреѕнъчінаре; együtt vatsorálás.

Concolor, oris, s. de o фаңъ, de o колоаре (stersu); egyszinü. Concolor est ei, de o фаңъ кѕ ел, самънъ кѕ ел, есте асеменеа кѕ ел; egyszinü vele, hasonló hozzá.

Concoquo, is, coxi, coquere, coctum; фіерв, амістѕеск; főzöm, meg emésztem. Cibus facillimus ad concoquendum, бѕкатъ каре фоарте лесне се амістѕеште; könyen meg emészhető étel.

Concordia, ae f. ѕніре, ԁпъчѕіре; egyesség, békesség.“

Si in urma, forà unguresce, mai scurtu: A — Illabor, p. 1—500 si alte 8, cu multe defecte in C, F, G, H, I.

Insa dein acestea dela 1848 in coce n'a remasu nemica.

Se mai aflau si nr. 6, si 11, cari se afla si astadi, cu multe fragmente dein nr. 9, 14—17, 21—22. Originalulu Biblici, Teologi'a dogmatica, si morale.

Afora de acestea la Oradea-mare se afla una Ms. in 4⁰, ce cuprende istori'a romaniloru politica si basereceasca mai pre largu, dein care noi amu publicatu, cele despre Episcopii uniti dein Trni'a, dela Teofilu panà Gregoriu Maioru, in Actele si fragmentele nostre, pag. 79—129 (Blasiu 1855 in 8-o).

In urma adaugemu aici precuventarea autoriului la opulu citatu sub titlu: Scurta cunoscentia, dupa msulu nostru.

„Кътръ ромъні! Сокотind кѕ mintea mea zica ачееа а філософѕлѕі ачелѕіа, кареле аѕ zic: къ ѕрът лѕкрѕ есте Елінѕлѕі се нѕ штіе Елінеште, adевърат ші ромънѕлѕі съ поате zіче: къ ѕрът лѕкрѕ есте ромънѕлѕі, се нѕ штіе історіа неамѕлѕі съѕ, къ вedem, кѕм тоате неамѕріле аѕ скріс лѕкрѕріле mai марілорѕ съі. Ші се кѕвіне ачестеа омѕлѕі, кареле аре minте, къ історіа есте dаскълѕл тѕтѕрор лѕкрѕрілорѕ ші весеречешті ші політічешті, къ нѕ нѕmai кѕ кѕвінте, чі ші кѕ пildе adеверeazъ челе че ԁваңъ.“

„Ачъст лѕкрѕ кѕңетъndѕл еѕ, am сокотіт, ка акѕm ԁтъіѕ ԁкаі пре скѕрt, съ dаѕ оаре че кѕноштіңъ а неамѕлѕі міеѕ-чел ромънеск, кареле пънъ акѕm нічі атъта кѕноштіңъ de неамѕл съѕ нѕ аре, поате къ се вор афла ѕнii, кѕ сіmңіре токmа dобіторeaскъ, de вор dефъіmá ачеастъ остенеалъ а mea, zікънd: че фолосеште омѕлѕі, съ штіе челе че аѕ фост? ѕнii ка ачештіа сънт токmа dобітоаче, къ нѕmai dобітоачеле нѕ штіѕ лѕкрѕріле mai марілор съі. чі съ лас акѕm пре нimе не ԁңелегъторі ка асештіа, карі нѕ въd, къ ԁсѕші Dѕmnezеѕ, аѕ порѕнчіт лѕі Моісе, ші ла алңі бърбаңі сфінңі. съ скріе історіа неамѕлѕі лор челѕі жіdовеск.

„Deчі, тѕ о кѕвънтъторіѕле ромъне, пріmеште ачеастъ пѕңінтікъ, dар кѕ mѕлтъ остенеалъ ші прівегіере adѕнатъ Історіе а неамѕлѕі тъѕ, ші, аѕ тѕ те невоеште, аѕ de нѕ поңі тѕ, ԁdeamнъ ші ажѕтъ пре алңії, карі пот, ка mai пре лѕнг ші mai пре ларг лѕкрѕріле ромънешті, съ ле скріе, ші ла тот неамѕл кѕноскѕте съ ле факъ, ка чеі бѕні съ се лаѕdе ԁнтрѕ неамѕріле неамѕрілор, еар чеі рѣі, ші чеі невреdнічі, съ се рѕшінeze, ші съ ԁчеапъ а лепъda сіmңіреа чеа dобіточескъ, ші а фі оамені ромъні, adекъ de съвършіт, къ mѕлт есте а фі пъскѕт ромън, кѕm ԁвъңът dела ԁсѕші Пѕвел апостолѕл, кареле mъкар ера din семѫнңъ жіdовеаскъ, тот се лъѕda, ші чінстеаші ңінса, къ ԁкаі кѕ пътіреа есте пъскѕт ромън. Самкіл Клаін.“

## (XXII.)
## LIBERTATEA CUSCIENTIEI IN TRANSILVANI'A.

(Urmare dein Nr. XI.)

Ací se terminà vieti'a tenerului nostru domnitoriu, a regelui Joane alu II. seau Joane Sigmundu Zapolya, la 14 Martiu 1571.

Cu mortea lui se inchiaia sî periodulu antaniu alu asiá disei reformatiuni relegiose.

Sasii au ajunsu pre deplenu ace'a, ce atâtu de ferbente dorisera: scaparea de sub jugulu ierarchíei catolice sî intemeliarea unei baserece natiunali.

Nobilimea, intru ale carei mâne jaceáu pre atunci destinele Tranniei, inca ajunse a se despartî pre sene sî una mare parte dein poporu, sî cu relegiunea, de famili'a Absburgesa, — prein urmare a cresce sî mai multu instrainarea dela acesti pretendenti ali Tranniei.

Dar' se vedemu in scurtu, cari suntu relegiunile noue ce s'au impamentenitu la noi, cumu s'au intrudusu ele, sî ce sorte au avutu cele doue relegiuni vechie, de cari s'au tienutu transilvanii pana ací.

I. Relegiunile noue.

a) Relegiunea luterana. Abiá trecura doi ani, de candu Luther a inceputu semenarea invetiaturelorn sale, sî càrtile lui au sî ajunsu pana in fundulu Tranniei. Negotiatori dein Sabiniu sî Brasiovu le-au stracoratu in coce. Sî Sasii — pentru ur'a neimpacata, ce aveáu in cuntr'a episcopului catolicu dein Alb'a Julia sî a primatelui dela Strigoniu, — s'au prensu de ele, cu mâne cu petiore. Judele Sabiniului Marcu Pemflinger luà sub scutulu seu relegiunea noua, sî poporulu incepù a duduí pre parochii catolici, deca nu voliau a face cultulu divinu amesuratu noueloru invetiature. Tota nevolienti'a potestàtii de statu, tota incordarea ei de a impedecá relegiunea luterana, nu ajunsera nemicu. In desiertu au legiuitu la Bud'a in a 1523 Art. 54 „Maiestatea sa, cá principe catolicu, se se indure a pedepsí pre toti luteranii sî partenitorii loru cu morte sî confiscarea bunureloru, cá sî pre unii, ce suntu eretici publici sî inimici ali Prea-curatei".*) In desiertu a despusu Ludovicu II, cá judele Sabiniului se caute dein casa in casa tote càrtile luterane sî se le ardia publice, facundu cunoscutu, cà ori-cene va cutezá a vende, ceti sî amblá cu càrti de acele-si va pierde bunurele.**) Foculu aprensu in piati'a Sabiniului a petrecutu multe càrti cu invetiature noue, dara nu sî ur'a Sasiloru in cuntr'a catoliciloru. Dein cuntra poporulu chiaru prein mesure de aceste s'a inflacaratu mai multu.

Certele pentru domnía, ce au urmatu dupa caderea lui Ludovicu, forte multu au ajutatu sporirea luteranismului. Regele Joane I cu multu erá mai ocupatu cu sustienerea tronului seu, de câtu se fia potutu vedé sî de contenirea innoiriloru, ce se faceáu in relegiune. Deci Sabinianii in 18. Febr. 1529 au publicatu unu edictu, prein care sub pedepsa de morte demandáu monachiloru sî celoru de una relegiune cu eli a parasí cetatea in termenu de 3 dîle. Ce s'a sî facutu.***)

Esemplulu Sabiniului a fostu incuragiatoriu pentru alalte cetàti sasesci. Cu desclinire Brasiovulu s'a destinsu prein zelu pentru relegiunea cea noua, ce se latiá prein càrtile esîte dein tipografi'a lui Honter.

Elementulu germanu erá pre atunci prevalente in mai tote cetàtile dein Comitate. Asiá apucà luteranismulu sî in Comitate. Dara sî deintre Unguri sî Secui multi l'au imbracisiatu, cá se scape de decime, pentru cari atât'a certa fusese intre eli sî episcopulu catolicu, — sî dein ur'a lui Ferdinandu, pentru care lucráu episcopii sî preutii catolici, cá se-lu faca Domnitoriu cu delaturarea lui Joane Sigismundu.

Asiá beserec'a reformata luterana curendu s'a aventatu la potere sî a inceputu a persecá pre catolici. Ajutoriulu, ce a prestatu acestoru-a cardinalulu Martinusiu sî gener. Castaldo, a fostu efemeru sî a trecutu fora de a lasá dupa sene urme duratorie. Pre la a. 1542 luteranii asiá potere aveáu, in câtu catolicii se temeáu, cà li-se voru rapí bunurele beserecesci; de aceea regin'a Isabel'a in scrisori'a sa dein anulu acestu-a asecureza pre administratorii bunureloru episcopesci, cà nu va ocupá episcopí'a, „pana-ce in adunarea mai de aprope, ce se va tiené la Osiorheliu, va decide cu staturele despre ins'a episcopía." *) Sî in scurtu dupa aceea le-a sî luatu.

Persecàrile catoliciloru au trebuitu se cresca dein dî in dî. Cà la a. 1552, candu Tranni'a venise inmân'a regelui Ferdinandu, staturele protestante ale Tranniei au adusu lege, prein care contenescu asuprirea relegiunei catolice (vedi mai susu: Art. 40 dela Turd'a 1552). Articlulu acestu-a arata destulu de chiaru, cà tier'a nostra erá in mân'a luteraniloru, cari numai in favorea lui Ferdinandu, — carele erá nesuferitoriu de protestanti, cá-sî toti Absburgesii, — s'au involîtu a statorí prein lege ecalitatea confesiunei catolice cu cea evangelica luterana.

Pre câtu am aflatu, Art. 40 dela 1552 este celu de antaniu, prein care s'a primitu sî recunoscutu relegiunea luterana. Totu intru acestu anu popii sasesci au tienutu sinodu in Sabiniu sî au alesu sîe-si superintendente pre Paulu Wiener, predicatoriulu dein Sabiniu. — Era in a. 1545 au tienutu sinodu la Mediasiu, in care confesiunea augustana fù aceptata de norma a credentiei.

b) Relegiunea calvina s'a desvoltatu pre incetulu dein cea luterana, seau mai bene: una parte dein luteranii Tranni pre nesentîte s'au totu departatu de doctrin'a lui Luther, pana s'au desceptatu intru a genevesului Calvin. Despartîrea s'a intemplatu asiá.

Baserec'a evangelica luterana dein Tranni'a cuprendeá in sinulu seu omeni de doue natiuni: Unguri sî Sasi. Dara concordi'a intre cele doue natiuni nu multu a duratu; cà dupa mortea antâniului superintendente, P. Wiener, baserecele luterane ale Unguriloru si-au alesu superintendente pre Franciscu David,**) era Sasii pre Mateiu Hebler, 1557.

Despartîrea la inceputu apare numai administrativa, cè preste pucinu devenì dogmateca. Pentru-cà totu intru acelu anu Martinu Kálmán-Csehi se reintorse era in Tranni'a, incepù a semená doctrine de ale lui Calvinu sî fù ascultatu sî elu, cá toti ce pasiáu cu ce-va nou pre pamentulu nostru.

Invetiatorii baserceloru unguresci de acumu in

---

*) Katona, Hist. crit. XIX. p. 393.
**) Lampe, Hist. Ecsiae reform. Trajecti ad Rh. 1728 p. 59.
***) Burian, diss de duplici ingressu Georgii Blandratae p. 188.

*) Szeredai, Notitia capitul, p. 162—3.
**) Benkö, Transilvania, II pag. 128. — Katona, Hist. crit. XXIV. p. 117.

celo suntu imparechiati, sî intre sene sî cu celi sasesci. Diferenti'a erá mai vertosu: de presenti'a Domnului in cuminecatura.

De ací urmara despute preste despute, dein cari multe s'au despusu prein Articli dietali sî s'au tienutu sub autoritate publica. Inse resultatulu loru nu a fostu celu asceptatu; ci despartîrea baserecei reformate in luterana sî calviniana.

Nu potu se nu insemnu ací, cà dupa opiniunea mea omenii nostri pre atunci eráu prea iliusiori intru scaimbarea relegiuniloru, cà le puneáu sî lapedáu cá sî vesmentele de moda. Apoi ce influentia margenita avù convictiunea interna, arata impregiurarea, cà reformatii nostri la urm'a urmeloru s'au desfacutu in doue dupa — limba; Sasii au remasu sî de ací in colo pre lunga relegiunea luterana, era celi, ce vorbiáu unguresce au imbracisiatu pre cea calvinesca.

Chiaru sî Franciscu David, aprigulu aperatoriu alu luteranismului, se fece calvinu in data la inceputu, sî pre cumu in a-ante de 1540 fusese bunu popa catolicu,**) apoi episcopu luteranu plenu de zelu: chiaru asiá devenì acumu calvinu,**) cá in a-ante de a se pleni unu deceniu se se descepte unitariu.

Intre desputele calviniloru cu luteranii mai de insemnatu a fostu cea dela 1564 tienuta in Aniudu pre urm'a Articlului 18 adusu in dict'a dela Sedisior'a. Regele Joane Sig. denumì presiedente pre mediculu seu de curte Georgiu Blandrata, cu mandatu, cá seau se impace pre desputanti, seau se le dè volia a-si alege fia-care parte superintendente, adeca: a se desface in doue confesiuni. (Lampe, l. c. p. 123.)

Urmarea, se intielege, a fostu separarea. Sasii au remasu luterani, era Ungurii s'au facutu calvini sî pop'a Dionisiu Alesiu fù dechiaratu publice de superintendentele loru.

Totu in a. 1564 s'a tienutu adunare in Turd'a, la Dominec'a s. Treime, sî prein Art. 9 s'a receptu sî relegiunea calvina. — Pana ací calvinii s'au numitu sacramentari sî au fostu opriti. (Vedi Art. 21 dela Turd'a 1558.) — Era in Art. 9 dela 1564 baserec'a loru se numesce Clusiana dupa loculu principale intre cele calvinite, precumu sî cea luterana se numesce Sabiniana, totu deintru acea causa.

c) Relegiunea unitaria. Michaliu Servetu, unu spaniolu invetiatu in scientiele teologice sî medicinali, s'a rapitu sî elu de dorulu reformatiunei sî s'a apucatu de implenirea ei. Lui inse nu i-a fostu de ajunsu campulu, ce observáu celi alalti reformatori — intre margenile revelatiunei, carea reformatorii o espliçáu fia-care dupa placulu seu, — cè a nesuitu se revoce relegiunea la principia-le ratiunei curate sî se o scotia singuru deintru acest'a. Deci necautandu la instrainarea, fiorii chiaru, ce voru produce invetiaturele dinsului, a lovitu de-a-dereptulu in doctrin'a de s. Treime, de-sî erá in — Spani'a.

Persecatu in patri'a sa, pusu la umbra de inquisitiunea francesa sî scapatu dein unghiele ei, la a 1533 ajunse in Itali'a, unde pentru convictiunile sale relegiose intru acelu-asi anu fù arsu de alti luptatori pentru libertatea cuscientiei.

Deintru invetiaturele lui s'a desvoltatu ratiunalismulu crestinu, ce-si are numele de a colo, cà ratiunea singura se iá de funtan'a relegiunei. Ratiunalistii crestini considera de adeveru religiosu numai, ce ratiunea cuprende pre deplenu, sî interpreteza s. Scriptura numai sî numai prein ratiune, dupa legile cugetarici ei.

Relegiunea acest'a s'a sustienutu, desvoltatu sî propagatu cu desclinire de sienesulu Leliu Socinu. Elu sciendu cà patri'a dinsului inca nu sufere nece unu feliu de innoiri in relegiune, latì invetiatur'a s'a pre ascunsu, intru unu cercu angustu dein Vicenza. Inse regimulu totu-lu descoperì, prense pre sectatorii lui sî-i certà, pana sî cu morte. Leliu Socinu scapandu prein fuga ratecì cu anii prein tiere straine, apoi se asiedià in Zürich. Dara calvinismulu prea potente sî de aceea tiranu, nu-lu suferì, pre cumu nu suferise nece pre Servetu.

Deci Socinu fugì in Poloni'a (1551), unde capetà sectatori, sî neturburatu de nemene se luptà in cuntr'a impetîtoriloru relegiunei sale, cari eráu legiune. Cà nu numai catolicii s'au scolatu in cuntr'a lui, cè sî reformatii de ambe confesiunile, augustana sî elvetica, sî inca cesti dein urma dora mai cu focu, de câtu toti. Dara Socinu remase neobositu sî inmultì numerulu aloru sei dein ce in ce mai multu. Pana la a. 1564.

In anulu acestu-a Socinianii fura proscrisi in Poloni'a, dein care causa se resipira in tote venturele. Multi dein eli venira in Tranni'a, unde aveáu patronu mare pre Georgiu Blandrata, mediculu de curte alu regelui Joane Sigismundu.

In Tranni'a erá se capete adapostu paciuitu socinianismulu, ce in tote tierele erá opritu strinsu. In Tranni'a erá se ajunga viatia duratoria, esistintia recunoscuta de legile tierei, sî inca dupa una lupta forte scurta.

Resultatulu acestu-a ferice sî neasceptatu e de a se multiamí singuru lui Georgiu Blandrata.

Georgiu Blandrata a fostu piemontesu sî a venitu in Tranni'a la a. 1544, cá medicu de curte alu reginei Isabel'a.*) Dupa-ce petrecù mai multe tempu aici, esî era sî caletorì prein multe tiere. In Pavi'a numai cu necasu scapà de inquisitiune, carea pusese ochiulu pre elu. In Genev'a avù multe convorbiri cu Calvinu, care-lu mustrà de repetite ori sî-i dise: „Faci'a ta-mi arata monstrulu celu spurcatu, ce nutresci in pieptu-ti.“**) Deci Blandrata fugì in Poloni'a, cá se nu fia cumu-va sî dinsulu sacrificatu la idolulu, ce se numiá: libertatea cuscientiei, carea toti reformatorii pretendeau pentru sene sî nece unulu nu voliá se recunosca pentru altii, ce nu eráu de una opiniune cu eli.

(Va urmá.)

*) Burian, Diss. de duplici ingressu p. 17. — **) l. c. p. 129.

**) Bod Péter, Magyar Athénás p. 59.

***) Székely S., Unitária vallás Tört. Kolosv. 1840 p. 54 sî 78 dîce, cà Fr. Davidu la a 1564 s'a numitu episcopu pentru baserec'a calvina. Inse donatiunalele lui Joane Sig. sî actele sinodului dela Aniudu probeza, cà nu Franciscu David, cè Dionisiu Alesiu a fostu primulu superintendente calvinu. Benkö, Trannia, II. pag. 172.

## NOTITIE DIVERSE.

— Dein S. Mihaliu (de campia) s'au tramisu la museulu dein Blasiu, cá donu dein partea „Remasitie-loru lui Alex. de Halabory, 10 numi ungurescí de argentu, dein cari 1 dela regele Matia Corvinu, 3 dela Vladislau si 6 dela Ludovicu, succesorii lui, dein a. 1508, 1509, si 1526. Pentru care se aduce publica multiemita.

**Nr. XV. va aparé in 25. maiu a. c.**